Eino Kemppainen

Santari Väkevä

Pohjolan Kustannus-Osakeyhtiö
Oulu

SANKARI VÄKEVÄ

Yhdeksänkymmentä virttä sisältävä kertova runoelma

KIRJOITTANUT

EINO KEMPPAINEN

K

OULU,
POHJOLAN KUSTANNUS-OSAKEYHTIÖ.

Oulussa
1-9-1-8
O.-Y. Kirjola A.-B:n kirjapainossa.

Erisnimien selityksiä.

Aallotar, aalto runollisesti personoituna naisolennoksi. Ei kuulu löydetyn kansanrunojen käsikirjoituksista, mutta esiintyy ainakin jo Lönnrot'in käyttämänä.

Ahti, veden, meren haltia. Kansanrunoissa tavataan myös maan, metsän ja tuulen Ahti, joten mahdollisesti Ahti alkuperäisesti on merkinnyt haltiaa yleensä. Agricola ilmoittaa että hämäläiset palvelivat Ahtia veden jumalana: Ia Achti wedhest caloja toi. Ahti on myös vanha suomalainen miehennimi. Niinikään esiintyy yksityisolijallisena nimi Ahtia.

Ahtola, veden, meren haltian Ahdin asunto, „veden valtakunta."

Ajatar, naisolennoksi runollisesti personoitu aika.

Alue, nykyään oudon seudun nimi. Vuonna 1658 Kiimingistä kirjaan pannussa tulen synnyssä esiintyvät muodot Alafwy, Alavoi ja Alavos. Verensulkusanoissa esiintyy Aluen, Alevan tai Alava järvi.

Aluen meri, myös Aluen järvi, vrt. Alue. Aluen meri ei esiintyne suorastaan kansanrunoissa, vaan sensijaan Aluen järvi.

Auterinen, löylyn siittäjä-isä ja löylyn haltia. Soanlahdelta muistiinpanemassani kylvetysloitsussa sanotaan m. m.: „Tule löylynen (löylyhyn) jumala, iho ilman lämpöinen (lämpimähän)."

Eine-eukko, „hengenhaltia, autti noitia, kateita ja muita pahansuopia vastaan" (Lnrt.). Eine on nykyään käytännössä naisennimenä.

Haivon akka, myös Havon akka, „oli koiraa kasvattaissa toimellinen." (Lnrt.).

Halli akka, halli = harmaa; halli akka = harmaa akka; „akkakarhu;" vrt. Hilli ukko.

Haleva, kts. Aluen meri; Aluen meren toisintonimi. Alkusoinnun vaatima väännös kaiketi sanasta Kaleva.

Halevanjärvi, kts. Aluen meri ja Haleva.

Hermikki, karjaeläinten nimiä. Vrt. hermua = uinua, levätä pitkällään luonnon lempeässä helmassa, (vrt. myös nimeä Helmikki, joka on lehmän nimi).

Hilli ukko, „eräs Metsolan eläjä, halliparta ukko, joksi myös karhuaki verrataan.“ (Lnrt.); „ukko-kontio.“

Hiiden laukki, Hiiden piirtopää hevonen, „Hiiden hevonen“; laukki = piirtopää hevonen.

Hiisi, Agricola luettelee Hiiden karjalaisten metsänhaltiain joukossa: Hijsi Metzeleist soi woiton. Hiisi sana esiintyy etäisen tai poskeisen käymättömän paikan nimenä, myös lauseissa sellaisissa kuin: mene Hiiteen!, elä Hiiessä! j. n. e., vieläpä sananlaskuissa. Hiisi sanaa käytetään myös kaukana asuvan muinaisajan jättiläisen nimenä, niin myös yleensä kammoittavan pahan olennon nimenä, taudin nimenä, vieläpä perkeleen nimityksenä. Useissa paikannimissä esiintyy Hiisi sana, esim. Hiismäki, Hiishovi (Leppävirtain pitäjässä), Hiisijärvi (Salmin pitäjässä), niin myös esim. nimessä Hiiden kiuas. Erityisesti kamalaa paikkaa merkitsee Hiiden kattila, sanotaan: mene Hiiden kattilaan! ja niinikään Hiiden kuilu, sanotaan näet: mene Hiiden kuiluun!, kun toivotetaan jollekin oikein kamalaa. Vrt. Perkele.

Hiitola, Hiiden asunto. Ainakin jo Lönnrot käyttää tätä sanaa loitsurunoissa. Hiitola on pitäjän nimenäkin.

Hitto, kts. Hiisi. Merkitsee sekä Hiittä personaolentona että Hiiden asuntoa; vrt. sananparret: mene Hitolle!, mene Hittoon!.

Horna, kts. Hiisi. Horna sana esiintyy esim. sellaisissa sananparsissa kuin: mene Hornaan!, mene Hornan tuuttiin!, mene Hornan kuiluun!, niinikään: mene Hornattiin!, ja myös: nyt ollaan jo ihan hornassa!, kello näkyy olevan hornassa, j. n. e. Hornankallio niminen vuori löytyy Leppävirtain pitäjässä suuren Suvasveden länsirannalla.

Humala, humala, juopumus runollisesti miesolennoksi personoituna. Vrt. Remunen.

Hyypiö, „hyyhmän haltiavaimo“ (Lnrt.).

Hyyve, „Hyyvvee neiti“, kenties hyyveen, hyyveden neiti; esiintyy Iivana Onoilan eräässä loitsussa, jonka olen muistiin kirjoittanut; Onoilan selityksen mukaan Siman eukon tulta lumoova tytär. Tämä Siman eukko, joka myös esiintyy muistiin kirjoittamassani Iivana Onoilan loitsussa, omisti Onoilan selityksen mukaan tulen kapineita, joilla tulta lumottiin ja tulen polttamaa parannettiin.

Imantra, Venäjän Lapissa Kantalahden eli Kannanlahden ja Kuollan välillä tuntuu olevan Imantra l. Imantrojärvi. Eräässä Iivana Onoilan muistiin kirjoittamassani runossa

esiintyvä „Imantran suari“ lienee samanluontoinen kuin kansanrunon muuallakin saarenluomisrunoissa mainitsema saari, jolle nuori neito siunautui.

Imantran saari, kts. edellisessä „Imantran suari.“

Immikkö, immikkö = neito. Naisista tai naaraseläimistä käytettäviä appellatiivejä on esim. impiö, impivö.

Iki-Luoja, Luoja, Jumala. On jo kristillistä jumalankäsitettä vastaavahko.

Jumala, kylläkin kristillistä jumalankäsitettä vastaava, pienellä kirjaimella (siis jumala) merkittynä sana edustaa pakanallista jumalankäsitettä. Castrén'in mielestä on juma sanan alkumerkitys taivas, joten siis juma-la merkitsisi taivaallista. Voisi ehkä syyllä ajatella, että jumala sanassa juma on samaa, mikä esiintyy verbissä jumata = jylistä, ja siis merkitsisi jylinää, missä merkityksessä ja etenkin juminan merkityksessä juma sana esiintyykin; juma-la olisi siis paikka, missä jumaa, jumisee, jylisee ja otaksua voi että tällaista paikannimeä on alettu käyttää siinä asuvaksi ajatellun olennon nimenäkin.

Juonikki, karjaeläimen nimi. Mahdollisesti sanasta juoni (= juova) johdettu.

Juotikki, karjaeläimen nimi, tullee sanasta juoda.

Jämmö, „jään siittäjä l. haltia“ (Lnrt.).

Kaariainen, „Kuariainen“, mehiläisen kertosanana käytetty eräässä muistiin kirjoittamassani Iivana Onoilan loitsussa. Mahtaako olla väännös nimestä Katrinainen, vai johtuneeko nimitys siitä että mehiläinen kaarteleikse lennellessään?

Kaikkivalta, kts. Jumala, sen merkitystä. Esiintyy eräässä muistiin panossani myös muodossa „valta kaikki“, nim. Luojan virressä: „Kun on Luoja kuoletettu, kavotettu valta kaikki“ (F. Onoila).

Kalevi, Viron kansanrunoissa tavataan muodot kalev, kalevi. Ne merkitsevät seppää. Viron tarinoissa taas ne merkitsevät jättiläistä, samoin kuin Kaleva Suomen tarinoissa. Paltamon rovasti Juhana Cajanus puhuu kertomuksessaan piispantarkastuksesta, joka pidettiin helmikuun 1 päivänä 1663, että ennen vanhaan on elänyt Calava niminen jättiläinen, jolla on ollut kaksitoista poikaa. Näistä, kertoo hän, Soini niminen oli rakentanut linnan Limingan seutuville, Hiisi itäänpäin Kajaanin linnasta, eräs nimetön Pyhäkosken luo. Vielä nykyäänkin tuntuu „Calavan pojan paasi“ olevan ruotsalaisessa saaristossa. Kerrotaanpa että Calavan poikien kanssa Suomen kuningas oli valloittanut koko Venäjän maan. Niinikään pitäisi „kalavaisten“ tulla vielä koko Venäjän herroiksi. Näistä kertomuksista, joissa Kalavan (Kalevan) pojat kuvataan

isoiksi voimamiehiksi, johtuu että suomenkielisessä raamatussa 4 Mos. kirjan 13 luvun 34 värsyssä sanotaan: „Me näimme siellä myös hirmuiset Enakin pojat, Kalevan pojista: ja me olimme meidän silmäimme edessä (nähdä) niinkuin heinäsirkat, ja niin olimme myös me heidän silmäinsä edessä" Sukunimenä esiintyy Kalevainen ainakin Suistamolla. Kemin tarinoissa esiintyy Kaleva muodossa Kalleva.

Kalevin kalpa l. miekka, Kalevi l. Kaleva uroon miekka. Esiintyy myös sanayhdistyksenä „kalevan-miekka", joka — ja Väinämöisen viikate, Pietarin sauva, Kolmoiset — on Orionin tähtikuvion „vyön" muodostavien tähtien suomalaisia nimityksiä.

Kalevin poika, Kalevan poika. Agricola mainitsee „Caleuanpoiat" hämäläisten jumalien joukossa: Caleuanpoiat Nijttut ia mwdh löit. Tällöin ensi kerran (1551) esiintyy Kalevanpoika nimi kirjallisuudessa. Kalevanpojan ja kalevanpoikien väkevistä maineteoista kertovat monet tarinat. Kts. myös selityksiä Kalevi ja Kihovauhkonen nimien kohdalla; vrt. Sankari.

Kalma, haudan, kuoleman haltia; (vrt. yleisnimi kalma).

Kalmankallio, „runoiltu" paikannimi. Vrt. sellaisia paikannimiä kuin Kalmosaari (Julkulan pappilan edustalla Kuopion luona), Kalmalahti (Leppävirran kirkonkylässä).

Kalman virsi, vrt. Kalma; (kalman virsi = kuolon virsi).

Karjala, tulee sanasta karja; karjalaisheimon asuma-alue.

Karamäki, „runoiltu" paikannimi; (vrt. kara = tuijottava piikki).

Kauno, „runoiltu" naisennimi, (vrt. kauno = neito). „Voittamattoman Sankarin" sadussa Sisar, jonka Iivana Onoila sanoo lähemmässä selityksessään olleen „kauniin tytön".

Kehno, pahan olennon nimitys, Paholainen. Kaatuvatautisista sanotaan että niitä „Kehno nakkeloo".

Keitolainen, kts. Kehno.

Kihovauhkonen, pohjois-Savossa kerrotaan Kihovauhkosesta kummallisia tarinoita. Tämä mies on tehnyt, kerrotaan, ihmetöitä monenlaisia, on ollut ennustaja j. n. e. M. m oli ennustanut, että „Kuopion tuomiokirkko viepi täytesä", jonka vuoksi vieläkin jotkut vanhat naiset kuuluvat vähän pelonsekaisella mielellä menevän tähän kirkkoon suurimpina pyhinä, jolloin se on täynnä rahvasta, peläten kirkon, Kihovauhkosen ennustuksen mukaan, sortuvan ja hautaavan ihmiset alleen. Onpa Kihovauhkosen ennustus tämän kirkon sortumisesta vielä viime aikoina niin voimakkaana vaikuttamassa, että kun joitain vuosia sitten eräs saksalainen hartauspuhuja piti Kuopion tuomiokirkossa puhetta, jolloin kansalainen Bruno Granit-Ilmoniemi toimi tulkkina, ja kun kuului kova kiljahdus,

niin ihmiset syöksyivät pakokauhuisina paikoiltaan mikä minnekin, jotkut sakastin kauttakin ulos aikoen, virsikirjat kainalossa, mutta silloin ilmoitti Bruno Granit-Ilmoniemi, että yleisö älköön peljätkö, sillä eräs kaatuvatautinen sai vain kohtauksen kirkossa ja tästä tyynnyttävästä ilmoituksesta sekä siitä, että samalla nähtiin jotain henkilötä vietävän ulos kirkosta, rauhoittui äärimmilleen säikähtynyt yleisö, josta, kuten olen tietää saanut, suuri osa oli luullut kirkon olevan sortumaisillaan Kihovauhkosen ennustuksen mukaan, sillä kirkko oli täynnä kansaa. Kukaan ei kuitenkaan ilennyt kirkossa mainita pelkonsa syytä, mutta jälestäpäin on selvinnyt, että kirkkorahvaan suuren osan mielessä oli sillä hetkellä Kihovauhkosen ennustus kirkon sortumisesta ja täytensä viemisestä. Niinikään kerrotaan tämän kummallisen miehen ennustaneen, että tulee kerran Kuopion luo sota sellainen, jotta tukki veressä pyörii y. m. y. m. Salmin kihlakunnassa Soanlahdella tuntuu Kihovauhkonen myös ennustelleen. Kerrotaan että Kalava jättiläisellä on ollut Kihavanskoinen niminen poika. Tämä Kihavanskoinen lienee sama taruhenkilö kuin Kihovauhkonen. Mythologiassaan Ganander mainitsee Kihavanskoisen Kalevan kahdentoista pojan joukossa: „Hiisi rakensi linnan vuoreen Paltamossa; Soini souti päivässä Liminkaan ja asettui sinne (eräällä talolla on vielä hänen nimensä); Kihavanskoinen ja Liekiöinen raivasivat niittyjä ja viljelivät kaskia.“ Kihovauhkonen lienee jo hämärässä muinaisuudessa elänyt tietäjäuros, jota kansa piti likipitäin kuolemattomana ja kun Kihovauhkosen kuitenkin piti kuolla, kuten kaikkien ihmisten täytyy, tahtoi kansa sentään nähdä yhä vieläkin Kihovauhkosen, ja niin kuvitteli se häneksi jonkun etevän tietäjän ja ennustajan, antaen tälle kaiken sen kuuluisuuden, josta esivanhemmat ennen olivat kertoneet Kihovauhkoselle omistettuna, ja tästäpä johtuukin, että vielä kolmattakymmentä vuotta sitten kerrotaan Kihovauhkonen nähdyn Salmin kihlakunnassa ja — kuten asiaan kuuluukin — vanhan ukon muodossa.

Kimmo, karjaeläimen nimenä käytetty. Esiintyy muuten kiven loitsussa: „Kivi Kimmo Kammon poika.“

Kirki, „rakkauden kiihottaja“ (Lnrt.).

Kivutar, kipuja parantava naishaltia.

Koirankuontolainen l. Koirankuontoinen, Kittilässä ennen vanhaan kerrottiin satua, jossa „Koirankuontolainen“ esiintyy vihollisena olentona; kun se juoksi, niin maa tömisi: „kötökök, kötökök“; sille syötettiin kerran keittoa, joka vihasta ja kostosta oli valmistettu hänen vaimonsa

ruumiista, mutta Koirankuontolainen vainusi syödessään, ettei keitto ole oikeaa, lausuen: „Niinpä tämä maistuu, niinpä tämä maistuu, ku mejän mamman kommaluu“. Koirankuontolainen merkinnee samaa kuin koirankurinen, (kuontoilla, kuotoilla, kuotoa = kureilla, pitää pahoja kureja). Kaarle Krohn'in mukaan (Kalevalan runojen historia, siv. 564) on Europæuksen kirjaanpanoissa Luotola sanan sijasta Lemminkäisen virressä käytetty muotoa Kuotola ja sanoo Krohn jälkimäisen olevan väännös sanasta Luotola, minkä väitöksen hän hyvin perusteleekin, mutta jos ottaa huomioon sanan Koirankuontolainen, niin saanee edes ajatella sitä mahdollisuutta, että Kuotola ei olekaan väännös, vaan tulee sanasta kuotoa, kuotoilla, samoin kuin nähtävästi Koirankuontolainen sana luonteleikse kuontoilla sanaan. Kuotola esiintyy kylläkin kaikkien „kurien“ näyttämönä: jokseenkin hirvittävänä paikkana ja matkakin sinne jo oli hirvittävä. Olisiko siis Koirankuontolaisella ja Kuotolalla jotain yhteyttä? Iivana Onoilan „Voittamattoman Sankarin“ sadussa esiintyvä „Lesvieri“, „Lesveri“, „Lesverinen“, joka myös on ollut pohjana Koirankuontolaisilmiölle „Sankari väkevässä“, oli Onoilan lähemmän selityksen mukaan „hirmuisin olento“, „karhun näköinen, mutta isompi, puhetaitoinen, metsässä asuva, kahden pojan isä, sota-aseita omistava, sotien ja metsästämällä elävä, „Voittamattoman Sankarin“ ystävä.“ M. m. Iivana Onoila eräässä sadussa, jota en liene muistiin kirjoittanut *), kertoo uroosta mahtavasta, itseensä ylen luottavaisesta, joka suurella sydämellä lähtee kukistamaan Lesvieriä, mutta kun uros tulee Lesvierin asuntoon, kysyy Lesvieri, mitä varten uros tuli, johon uros vastaa, että hän saapui tappamaan Lesvieriä sekä kerskaa kovasti olevansa maailman väkevin mies. Silloin Lesvieri sanoo että hän tietää vielä väkevämmän kuin tulija uros on. Tätä ihmettelee tämä itseensä ylen luottavainen uros kovasti ja haluaa nähdä moisen voimaolennon. Lesvieri lupaakin sen näyttää, viekoittelee uroon juomaan ja päihdyttää hänet pahanpäiväiseksi, niin ettei uros kykene kerrassaan mihinkään ja joutuu humalapäissään pahaan pulaan. Uros selvittyään ihmettelee sitä, kuka hänet sellaiseen pulaan on pannut, johon Lesvieri vastaa: „Humala se on se maailman kaikista väkevin mies“. Näin jäi uroolta lopuksi Lesvierikin tappamatta. Iivana Onoilan „Voittamattoman sankarin“ runossa (sekin on Suomal. Kirjall. Seuran kokoelmissa huomautuksineen

*) Kokoelmat eivät ole enää hallussani.

runon synnystä) on myös varteen otettavia seikkoja m. m. Lesvieristä. Aleksei Taronen sanoo myös kuulleensa „Leisveristä“ (Leiskarista?) ja selitti tämän olennon niin, että „se on kuin siivillä leiskuva olento, joka siitä nimenkin saanut“. Vrt. „lesvetä“ = pöyhkeillä, olla korskea.

Koiska, „koin synnyttäjä“ (Lnrt.).

Koiso, ruumiinkoi „runoiltuna“ miesolennoksi; (koiso = ruumiinkoi).

Kortto, paha olento; vrt. „korton virka“ = lemmon virka, räähkä virka (Kittilä).

Kosta, ruumiinkoi „runoiltuna“ miesolennoksi; (kosta = ruumiinkoi).

Kuippana, metsänhaltioita; (vrt. kuippana = pitkäkaulainen).

Kultivo, kultasanasta „runoiltu“ miehennimi. Kultimo esiintyy nimenomaan miehennimenä, ainakin henkilön nimenä.

Kuu, kuu „runoiltu“ eläväksi olennoksi.

Kuuhut, kts. Kuu.

Kuurikkinen l. Kuurikki, „metsän emännän“ liikanimi silloin, kun hän on huonolla tuulella, niin ettei anna pyydystäjälle riistaa. Kuurikki mahtanee johtua sanasta kuuro: „metsän emäntä“ on huonolla tuulella kuuro pyydystäjän anoville loihduille.

Kuutar, kuu runollisesti personoituna naisolennoksi.

Kymmenkorpi, „runoiltu“ paikannimi.

Lappi, Lapinmaa, kaukana pohjoisessa olevan seudun nimitys.

Lempo, paha olento.

Likolampi, „runoiltu“ lammen nimi, likainen, näljänmutainen lampi. Vrt. esim. Likolahti, paikka Kuopion luona.

Luoja, tarkoittaa samaa olentoa kuin Jumala, vrt. sitä.

Luojan arpa, ainakin itä-Suomessa ja Venäjän Karjalassa tuntuu arpominen seulalla olleen yleistä. Lencqvist'in mukaan kuulostaa lyödyn keritsimet kiinni seulan ulkolaitaan ja vastapäiselle sisäpuoliselle laidalle asetetun harja pystyyn ja vihkimäsormus. Sitten tuntuu joku pistäneen etusormensa keritsimien perään ja pidelleen tätä laitosta käsivarsi ojennettuna, sillä aikaa kun toinen, joka tahtoi tiedustella esim. varasta, luetteli epäluulon alaisien henkilöiden nimiä ja kun syyllisen nimi sattui lausutuksi, kuulostaa seula itsestään kääntyneen, ilmaisten syyllisen. Myös kuuluu pannun harja, vihkimäsormus, keritsimet, lankakerä ja virsikirja seulan sisälle ja kiinnitetyn tavalliset sakset seulan ulkolaitaan, jonka jälkeen arpoja ja hänen toverinsa kuulostavat pistäneen saksien perärenkaan läpi etusormensa vastatusten, joilloin seula tullut

riipuksiin. Lönnrot'in mukaan tuntuu seula lasketun alassuin lattialle tai pankolle ja sitten kuuluu pannun seulan pohjalle neljälle eri kantille suolaa, leipää, hiiltä ja savea. Sitten kuuluu otetun harja ja, jos mahdollista, semmoinen, jolla kolme kertaa oli harjattu ruumiin päätä. Sitten tuntuu pistetyn rihma- tai säijeperäinen neula lujasti harjan varren päähän ja arpoja kuulostaa nyt tarttuneen neulan rihmaan tai säikeeseen, asettaneen harjan keskelle seulan pohjaa ja alkaneen lukea arpasanoja. Nyt tuntuu arvatun erinäisissä tiloissa asian laita siitä, minne päin harja arpojan lukiessa suljahti, suolaan, leipään, hiileen tai saveen. Muitakin arpomisen tapoja on ollut käytännössä. Myös on arvottu puikoilla, päivänkakkaralla, tinan veteen valamisella j. n. e., ja vieläkin käytetään päivänkakkarasta ja tinan veteen valamisesta arpomista. Julius Krohn arvelee („Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus" siv. 130 ja 131) että suomalaiset ovat käyttäneet ehkä myös noitarumpua arpomiseen. Lappalaisilla oli noitarumpu mainio arpomisase, jonka ääressä noita lauloi arvoitellessaan, kunnes ääni sortui ja noita nukahti, „lankesi loveen", ja tällaiseen tainnostilaan tultuaan — mikä ei ollut suinkaan teeskentelemistä, sillä silmät menivät „loveen lankeejalta" nurin, kasvojen väri muuttui ja hän oli hirveässä kiihoitustilassa — hän sai selon salatusta asiasta.

Luojan honka, kts. Ukon kuusi.

Luojan merkki, kts. Luojan arpa.

Luojan seula, kts. Luojan arpa.

Luojan tammi, kts. Ukon kuusi.

Maahinen, maanmulta runollisesti personoituna eläväksi olennoksi.

Mairikki, karjaeläimen nimi; vrt. maire = armas, rakas.

Mana, kuolleitten olopaikka, taivutusmuodoista Manalta, Manalle Lönnrot'in johtama nominatiivimuoto.

Manan maja, vrt. Mana.

Manan neiti, „kuolleitten valtakunnassa" oleva haltianeiti.

Manan impi, „kuolleitten valtakunnassa" oleva haltia-impi; vrt. Manan neiti.

Manan salvat, Manan oven teljet, („runoiltu" nimitys).

Manan virta, Tuonen joki, kts. Tuonen virta.

Manala, kuolleitten olopaikka, „vainajain valtakunta".

Manalan akka, „kuolleitten valtakunnassa" oleva haltia-akka.

Manalan majanne, kts. Manan maja.

Manan ukko, „kuolleitten valtakunnassa" vallitseva haltia-ukko.

Manalan äijä, kts. Manan ukko.

Manatar, Manan neiti, Lönnrot'in muodostama.
Mansikki, karjaeläimen nimi (vrt. mansikka).
Mantu, „Mannun ukko“, mantereen haltia, „nousoo muasta muan isäntä, pellosta peri-isäntä.“ Suistamolla kuulin: „Ne on ihoin Mannun aikuisii kirjoja“, kun tarkoitettiin ikivanhoja sekavia asiakirjoja. Mantu merkitsee myös maata. Iivana Onoilan „Voittamattoman Sankarin“ sadussa puhutusta keisarista, jota m. m. käytetty pohjana „Sankari väkevässä“ Mantua kuvatessa, kertoo Onoila lähemmissä selityksissään, että tämä keisari asui saarilla merien tuolla puolen etelään päin Karjalasta ja hallitsi Karjalatakin, jossa rosvot omin lupinsa ottivat vallan ja tällä keisarilla tuntuu olleen merimiehiä ja nämä merimiehet olivat „miekalliset miehet, nelisnurkkaiset lakit päässä, keskellä hatun laessa korkea nupukka“. „Voittamattoman Sankarin“ sadussa Lesvieri huutaa kovin korkealla äänellä laivaa, joka ilmestyy merelle kuin taikavoimasta; tällä laivalla tarkoitettanee keisarin laivoja, vaikka satu menee niin, että voinee laivaa ajatella joksikin „haltiain laivaksikin“.
Manula, mantereen haltian asunto.
Marjut, „runoiltu“ naisen nimi, tulee sanasta marja, jonka hyväilynimi se on. Iivana Onoilan „Voittamattoman Sankarin“ sadussa mainitun keisarin tyttären selittää Onoila olleen „valkoverisen kauniin neitosen“. Iivana Pieviläinen kertoo neidosta, jota paha lennätti ilmassa j. n. e. Tätä kertomusta ei minulla ole Pieviläiseltä muistiin kirjoitettu.
Metsola, metsojen asuntopaikka, synkkä havumetsä, myös metsänhaltian Tapion asunto.
Metsänhaltija, yksi metsän monista haltioista. Iivana Onoila tarkoittaa metsän kuningasta. Esiintyy „Voittamattoman Sankarin“ tarinassa.
Mielikki, „metsän emäntä“, „metsän miniä“. Mielikin toisintonimiä ovat: Mielutar, Mielus, Mimerkki, Kuurikki, (milloin on pahalla tuulella eikä anna riistaa) ja myös Anninki (Jegor Jormalainen kutsuu muistiin panemassani loihdussa Mielikkiä toisintonimellä Anninki).
Mielikkinen, kts. Mielikki.
Mimerkki, metsän emännän nimitys. Kts. Mielikki.
Mustikki, karjaeläimen nimi, tulee sanasta musta.
Muurikki, karjaeläimen nimi; (vrt. muuripata).
Niemelä, paikannimi.
Niemeläinen, Niemelä sanasta johdettu henkilön nimi.
Niemi, paikannimi.
Niemilinna, „runoiltu“ asunnon nimi.

Nyyrikki, „Tapion poika“ kts. Tapio. Agricolan mukaan Nyrckes oli karjalaisten jumalia ja se Orauat annoi Metzast.

Ostikki, karjaeläimen nimi, (vrt. ostaa, josta luultavasti johtunut).

Pakkahuinen, pakkanen runollisesti personoituna eläväksi olennoksi.

Pakkanen, kts. Pakkahuinen.

Palvanne, Latvajärven Arhipan laulamana, Ukko ylijumala, kts. Ukko.

Palvoinen, Ukko ylijumala, (vrt. palvata = rukoilla).

Para, noitaneiti, joka kuuluu vieneen maitoa emänniltä kirnusta. „Suomen kansan vanhat runot“ nimisen teoksen IX 3, 4 Häme siv. 196 mainitaan, että Saarikon Heta on antanut Parasta m. m. seuraavanlaisen kuvauksen: „Para oli muodoltaan kuin kehrävarsi (se siinä oli „ruhona“) ja pyörikin yhdellä jalalla kuin kehrävarsi — Para mennä piipersi niin nopeasti, ettei sitä ole saatu kiinni, vaikka vanhat miehet kuuluvat nähneen sen joskus ja ajaneen takaa“. Esiintyy kansanrunoissa myös nimellä Paara. Noitaneidet osasivat olla monessa hahmossa. Paralla voi sen „synnyttäjä“ teetättää kaikenlaista. Loihtiessa sanottiin: „Synny Para, synny Para, — — — — — —“.

Parainen, „runoiltu“ muoto edellisestä (vrt. Paraisten pitäjä).

Pavannainen, Latvajärven Arhipan laulamana, Ukko ylijumala, kts. sitä.

Perkele, pakanallisten suomalaisten jumalia, nykyään voimakas kiroussana ja uskonnossa käytetty pahanhengen nimityksenä. Myös nimitys Perkule tavataan, ja Suistamolla olen joskus kuullut perkele sanan sijasta käytettävän sanaa perkunas, joka taas kuuluu olevan, jotenkin samoin lausuttuna, muinaisten pakanallisten liettualaisten ukkosenjumalan nimitys ja nykykielessä merkitsevän ukkosta. Näin ollen toki lienee omituista että olen kuullut perkunas sanan Suistamolla.

Pienikki, karjaeläimen nimi, tulee sanasta pieni.

Pihlajatar, pihlaja runollisesti personoituna naisolennoksi, tavataan karhun synnyssä.

Piru, pahan olennon nimitys, Paholainen (kts. Velho).

Pohja, Pohjola, Pohjanmaa.

Pohjan poika, Pohjolan poika.

Puhuri, väkevä, vihakka tuuli runollisesti eläväksi olennoksi personoituna. Pakkasen isä. Kts. Pakkanen, Pakkahuinen.

Puhurin poika, kts. Pakkanen, Pakkahuinen.

Punikki, karjaeläimen nimi, tulee sanasta punainen.

Pyhä virta, virran nimi, virta, jonka rannalla uhrattiin, siksi pyhä. Iivana Onoilan „Voittamattomassa Sankarissa“ esiintyy se muutenkin taruhohteisessa loistossa. Esiintyy myös „Juortanin joen“ kertosanana (esim. I. Onoilalla). Vrt. sellaisia nimiä kuin Pyhäkoski, Pyhäjoki, Pyhäjärvi. Muistaakseni Kittilän lähistöllä sanottiin olevan Immelän järvi nimisen järven, josta kerrottiin kuni se olisi pyhä: kirkas vesinen, „vistottava“ nähdä j. n. e., *ellen muistista erehdy*. Lieneekö ollut aivan pelkkää lasten tekemää lorua, vai olisiko jotain muuta, kun lapsena hoettiin: „Immelän järfhen on hevonen vajonu ja suurisukunen kuningas kavonu“? Olisiko Immelän järven pyhään veteen — jos sitä nimittäin sellaisena on pidetty — joku lappalaispäällikkö tai miksi ei lappalaiskuningas (jollaisia lappalaisilla oli) tahi mahdollisesti joku mun Lapissa liikkuva päällikkö — siellähän muinaisaikoina törmäsivät vastakkain monen kansan retkeilijäjoukot — uhratessaan muuten vierähtänyt? Tämä viimeinen mainita siksi, että „Sankari väkeväkin“ vierähti sokeana ollessaan Pyhän virran pyörtehisin, josta vasta Ahdin avulla pääsi pois.

Päivän poika, esim. Iivana Onoilalla esiintyy eräässä runossa, jonka olen muistiin kirjoittanut, ja joka alkaa „Sisaresta sillat täyvet, veljestä veno punanen“, säe: „Päivän poian päätä pestä.“ Päivän poika mainitaan myös m. m. metsän sanoissa.

Päivätär, Päivän tytär. Kansanrunossa kerrotaan että Päivätär on päästänyt Päivän pojan taudista.

Raani, syöpätauti personoituna miesolennoksi, Riiden, riisitaudin isä, „Riisi Raanin poika“ (esim. muistiin kirjoittamanani Jegor Jormalaiselta).

Remunen, humalan, juopumuksen isäksi kuvailtu olento.

Remusen poika, kts. Humala.

Riena, vaiva olennoksi kuviteltuna (vrt. rienaaja).

Riisi, riisitauti miesolennoksi personoituna, „Raanin poika“. Kts. Raani.

Riita, riita miesolennoksi personoituna.

Rosvo, Iivana Onoilan „Voittamattomassa Sankarissa“ esiintyvän päärosvon kuvaus siinä osoittaa velhoa.

Sakara, esiintyy Iivana Onoilan „Voittamattomassa Sankarissa“ ja kertoo Onoila siitä lähemmin selityksissään, että se on „metsänhaltijan käskyläinen, mies, joka osasi muuttua suureksi ja pieneksi, nuori mies, parraton, asui metsässä, eleli marjoilla ja juurilla, metsästämällä ja mitä sai metsästä.“

Sankari, Iivana Onoilan „Voittamattomassa Sankarissa" esiintyvä uros, „Voittamaton Sankari" eli „Sankarinen", sai virrasta kultaisen velhokapineen, „kultaisen sankarin", joka teki hänet kykeneväksi voittamaan kaikki. Tämän „kultaisen sankarin" sanoo Onoila myös eräässä lähemmässä selityksessään nimenomaan olleen kullasta tehdyn vaaksan pituisen (peukalon ja etusormen päiden välisen mitan pituisen) kapineen, alkuaan „virran oman." „Kultainen Sankari" lienee muuten jossain yhteydessä kultaisen Kristus-kuvan kanssa, eritoten Kristuslapsen. „Voittamaton Sankari" teki paljon voimatöitä ja eli aivan hirvittävän kauan, nauttien rauhasta siitä lähtien kuin kukisti keisarin, j. n. e. Lähemmissä selityksissään „Voittamattoman Sankarin" tarinassa esiintyvistä henkilöistä sanoo Onoila, että „Voittamaton Sankari" oli mustapartainen ja mustasilmäinen uros ja eleli „Karjalassa päivännousun puolella." Iivana Pieviläisen kertomuksen mukaan sai „Voittamaton Sankari" voimansa vääntämällä ruuvia, josta rupesi vuotamaan voimaa antavaa vettä, jota uros joi, niinikään nokkivat korpit uroolta silmät päästä, — kun sensijaan Onoilan mukaan uroon silmät toisella tavoin turmeltiin — mutta sai uros näkönsä kuitenkin jälleen, kuten Onoilankin mukaan, j. n. e. Elesei Valokainen — kilpailija Iivana Onoilan kanssa laulumahdista ja itseään parempana laulajana pitäjä, vaikka on todellisesti huonompi — oli sitä mieltä, ettei Onoila osaa oikein „Voittamatonta Sankaria", mutta nähtävästi Valokainen ei itse paljoakaan tunne tätä tarinaa. Eräässä kertomuksessaan, jossa esiintyvät „Onkaman" ja „Kuolian veden" lähteet, mainitsee Valokainen „Voittamattoman Sankarin", joka saapuu laivallaan maihin, missä pyytää taikalähdettä vartioivaa, häneen ihastunutta neittä laivaansa, mutta neito ei lupaa tulla muuta kuin pistäytymään laivalla, ja kun neito tulee, lähteekin laiva rannasta ja vie neidon mukanaan. (Kertomus painettu „Savotar" lehdessä ja kertomuksen sisältävä leikkele siitä lähetetty Suom. Kirj. Seuralle). Muuten viittaavat kertomukset „Voittamattomasta Sankarista" jossain määrin väkitöitä ja mainetekoja tehneiden kalevanpoikien kertomuksiin. Kittilässä kerrottiin ennen vanhaan satua, jossa uros pelastaa hirviön valtaan joutuneen kultakangasta kutovan kuninkaantyttären tämän hirviön rotkosta yhdeksän sylen syvästä, saaden rotkossa voimaa voittamaan hirviön eräästä kuninkaantyttären neuvomasta pullosta, jossa oli voimaa antavaa nestettä, mitä uros joi. — „Voittamattoman Sankarin" satua osaavat muutkin kuin nyt edellä mainitut.

Sankari väkevä, kts. Sankari.
Salolinna, „runoiltu“ asunnon nimi.
Sotkotar, sotkalintu runollisesti personoituna naisolennoksi.
Sotijalo, „runoiltu“ miehennimeksi; sotijalo = sota-urho.
Sumutar, sumu runollisesti personoituna naisolennoksi.
Suomenmaa, Suomen suvun asuma-alue.
Suomen rokka, suomalaisten mieliruokia.
Suomen suku, „suomalaisheimot“.
Suomi, kts. Suomenmaa.
Suonetar, „suonten vaimo“, suonten parantaja, haltiavaimo.
Suvetar, etelätuuli runollisesti personoituna naisolennoksi.
Syväri, tavataan järven nimenä Nilsiässä.
Syötikki, karjaeläimen nimi, vrt. syödä, josta luultavasti johdannainen.

Tapio, kansanrunossa puhutaan „Metsolan kuninkaasta, rikkaasta Tapiosta“. Agricola mainitsee Tapion hämäläisten jumalien joukossa: Tapio Metzest Pydhyxet soi.

Tapion varsa, „runoiltu“ metsän villi juoksijaori.
Tapiola, Tapion asunto.
Tellervo, „Tapion neiti“.
Tuli-Lappi, kts. Lappi. Kun Lapissa säihkyvät erikoisemman kovat revontulet, niin luultavasti siitä johtunut nimitys; kuultu Suistamolla kertomuksen yhteydessä siitä, kuinka jokin suistamolainen mies oli käynyt Lapissa, josta Lapin noita oli hänet kiidättänyt ilmoja myöten takaisin, y. m.

Tuonen emäntä, „kuolleitten valtakunnassa“ oleva „runoiltu“ haltiavaimo.

Tuonen turman toukka, Tuonen toukka, (käärme?) (Johora Jormalainen, muistiin kirjoitukseni mukaan: „Otan matikan maasta“ j. n e.).
Tuonen ukko, „kuolleitten valtakunnassa“ vallitseva „runoiltu“ haltia-ukko.
Tuonen virsi, „kuoleman soitto“.
Tuonen virta, Tuonen joki, jonka yli vainajain piti kulkea päästäkseen Tuonelaan. Eräässä itkuvirressä, jonka olen Suistamolta muistiin kirjoittanut, sanotaan tähän tapaan: „Armahat valdasyntyzet, pankoa Tuonen koirat kahlehizih aigomuon'i astuess' Tuonen joguzien ylitše,“ ja niinikään: „Armahat valdoisyndyzet, luadigoa kublusildazet valda-armozen'i vajeldoa Tuonen joguzien ylitše“.
Tuonen äijä, kts. Tuonen ukko.
Tuonela, vainajien olopaikka.
Tuonelan orhit, vainajain henkiä Tuonelle kiidättäviksi kuvaillut orhit.
Tuonetar, Tuonen naishaltioita.

Tuoni, kansanrunoissa merkitsee sana usein kuollutta, vainajaa. Myös kuolema ja vainajain olopaikka.

Tuorikki, karjaeläimen nimi; (vrt. tuore, josta nimi ehkä johdettu).

Turja, Lapin perukka, Tuli-Lappi, (kts. sitä).

Turjalainen, henkilön nimi, johdettu sanasta Turja.

Turmiotar, turmio runollisesti personoituna naisolennoksi.

Tuuletar, tuuli runollisesti personoituna naisolennoksi.

Tuulikki, Tapion tytär.

Tyrjä, oudon paikan nimi. Tyrjän koski esiintyy kansanrunoissa myös nimellä Tyyrian ja Tyyberin koski.

Tyrjän koski, kts. Tyrjä.

Tyytikki, Tapion tyttäriä.

Tähetär, kuulostaa olevan Lönnrot'in muodostama Päivättären ja Kuuttaren mukaan, mutta ehkenpä tavataan sana kansanomaisenakin.

Ukko, ylijumala. Esim. säe muistiin panoni mukaan Iivana Onoilalla: „Oi Ukko ylijumala, hattakoien hallitšija". Agricola mainitsee että Ukko oli karjalaisten jumalia: Ja quin keuekyluö kyluettin, silloin vkon Malia iootijn (ja kun kevätkylvö kylvettiin, silloin Ukon malja juotiin). Agricolan aikoihin sakotettiin kerran Savonlinnan läänin talonpoikia Ukon maljan juomisesta. Edellä mainittua tiedonantoaan jatkaa Agricola: Sihen haetin vkon wacka, nin ioopui Pica ette Acka. Sijtte palio Häpie sielle techtin, quin seke cwltin ette nechtin. [Siihen haettiin Ukon vakka, niin juopui piika että akka (neidot ja naidut naiset). Sitten paljo häpeällistä siellä tehtiin, niinkuin sekä kuultiin että nähtiin]. Ukon vakat otettiin kerran Kuopiossa puheeksi rovastinkäräjissä 1670. Rautalammilla kuuluu vielä 1850 paikkeilla juodun Ukon vakkoja Ukonvuorella. Muistiin kirjoitetuissa kansanrunoissa ei näytä Ukkoa käsitettävän jumaluusolennoksi yleensä, vaan edustaa niissä Ukko jo kristillistä jumaluusolentoa. [Vrt. sellaisia sanoja kuin „ukontaltta", „ukkonen" y. m., kuin myöskin sananpartta: „Ukkoa pannee" = ukkonen jyrisee, (Kittilä)].

Ukkonen, Ukko ylijumala. Tavataan kansanrunossa Ukon kertosanana ainakin säkeessä „Ukkonen ylijumala, mies on vanha Väinämöinen". (Irinja Tarosen, Suistamolta, muistiinkirjoittamassani lapsenpäästöloitsussa). Kts. Ukko.

Ukon kaari, „taivaan holvi". Muistiin kirjoitukseni mukaan Iivana Onoila: „Tahtoi tanteret haleta, Ukon kaarit katkijella". Mahdollisesti äärimmäisillä maan perillä taivasta kannattaviksi ajateltujen patsaiden kaaria.

Ukon kuusi, Ukon palvelukseen käytetyn pyhän aidatun puiston tietäjänpuu, pyhä puu, jolta neuvoakin kysyttiin,

ainakin siten, että sen juurella palvottaessa mieli sai määrätyitä suuntia.

Ukon kalpa l. Ukon miekka, Ukko ylijumalan miekka. Esim. muistiin panojeni mukaan suistamolaisilla runolaulajilla: „Hoi Ukko, ylijumala, hattakoien hallitsija, tuoppas nyt tulinen miekka, kanna rauankarvallinen, jolla minä pieksän perkelehet, mustarintaiset murennan“ j. n. e. Julkulan edustalla Kuopion lähistöllä Reposaaressa lausui puolisokea kalastaja-ukko Matti Kähkönen 1902 runonpätkän, joka alkaa: „Vieri veitsi taivahasta, puukko pilvestä putosi“, minkä runonpätkän sanoi oppineensa „Venähellä“ (Venäjän Karjalassa) ollessaan. Iivana Onoilan „Voittamattomassa Sankarissa“ esiintyvä miekakas keisari muutaksen lopulta Ukoksi, kun „Voittamaton Sankari“, näkönsä saatuaan, tulee keisarin tyttären kanssa keisarin hoviin, jolloin nuorikon isä alkaa toruskella; sanotaan näet keisarista: „Ukko pilvestä piteli“ j. n. e.

Ukon puu, kts. Ukon kuusi.

Ukon uksi, maan äärimmäisillä perillä taivasta kannattaviksi ajateltujen pilarien eli pylväiden muodostamat oviaukon tapaiset aukot.

Unenketra, unenhaltia, „unikakkiainen“, esiintyy ainakin muistiin kirjoittamassani Jegor Jormalaisen loitsussa, antaa unessa tietoja salaisista asioista.

Untenketra, kts. Unenketra.

Vammatar, vammoja parantava haltiatar.

Vaivatar, vaivoja poistava haltiatar.

Veio, „runoiltu“ miehennimi, tarkoittaa armasta veljeä.

Velho, „Voittamattoman Sankarin“ tarinassa houkuttelee „Voittamattoman Sankarin“ sisar, yhdessä toimin rosvojen henkiin heränneen pääisännän kanssa, veljeään Pirun pesästä muka lääkettä valesairaalle sisarelle noutamaan, mutta todellisesti saadakseen veljensä hengiltä. „Voittamaton Sankari“ meneekin Pirun pesälle ja voittaa kolmipäisen Pirun. Tämä Piru on ollut m. m. pohjana „Sankari väkevän“ Velhon kuvaukselle. Velhot olivat noitia ja uhripappeja, mahtavia ja voimallisia henkilöitä, joita ei käynyt vastustaminen ja heillä oli suuri vaikutus heistä etäisissäkin seuduissa asuviin henkilöihin. Kun velhot olivat pelätyitä siitä syystä, että ne voivat vihamiehilleen julmasti kostaakin, on velho sana myös ruvennut merkitsemään ilkeää, pahaa, kauhistuttavaa olentoa ja niin vähitellen tuntuu ruvenneen merkitsemään samaakin kuin Hiisi sen merkityksessä kammottavana, etäisessä paikassa asuvana hirviönä, jättiläisenä, jollaisena velho sanaa joskus käytetään. Iivana Pieviläisen

kertomuksen mukaan velho lennätti neittä ilmassa vankinaan ja neidon pelasti sitten uros. (Kts. Sankari sanan kohdalla olevaa kertomusta Kittilästä; vrt. myös Marjut sanan kohdalla olevia tietoja.)

Vellamo, „ve'en emäntä". Agricola mainitsee karjalaisten jumalien joukossa veden emännän: Wedhen Eme wei Calat wercon.

Vellamon koski, „runoiltu" kosken nimi.

Vetten Hiisi, Vesihiisi, vedessä asuva kammottava ilkeä olento, (vrt. Hiisi).

Viidan eukko, „siniviitta viian eukko", metsän väkeä. (Vrt. Päivätär.)

Viidan neito, „runoiltu" metsänneidon nimitys; (vrt. Viidan eukko).

Virkku, hevosen nimi, esim. muistiin panoissani Iivana Onoilalla: „Lähti Virgu vieremähe, hebo helhettyttämähe".

Voitikki, karjaeläimen nimi; (vrt. voi, josta ehkä johdannainen).

Voro, voro = rosvo, rosmo; „runoiltu" Rosvon toisintonimi.

Ypäri, „runoiltu" joen nimi.

Leppävirroilla, lokakuun 19 päivänä 1917.

EINO KEMPPAINEN.

Painovirheitä.

A.) Runotekstissä.

Siv. 75, s. 16	urohon, lue: erohon
Siv. 167, s. 23	sota-urojen, lue: sota-urhojen
Siv. 232, s. 20	urhon, lue: urohon
Siv. 255, s. 26	terässalvoa, lue: terässalpoa
Siv. 284, s. 9	veten, lue: vetehen
Siv. 359, s. 1	kuolon, lue: kuolonsa
Siv. 366, s. 22	ikipolven, lue: ikäpolven
Siv. 405, s. 17	Tuon minä toki lupoan, lue: Tuon minä toki lupoan —
Siv. 405, s. 18	kuolenhan, lue: kuljenhan

B.) Sanaselityksissä.

Siv. 270	kumastella, lue: kummastella.
Siv. 303	lurjusten perästä, lue: lurjusten pesästä.

Muutamat muut sanaselityksissä löytyvät painovirheet, kuten „rampi“, siv. 117, pro ramppi, „solostaa“, siv. 192, pro solostua, huomaa helposti virheiksi, kun vertaa runotekstiä, samoin sellaiset kuin „kultapuku-vaate“, siv. 238, pro kultapuku, -vaate ja „vaalinta = aine“, siv. 433, pro vaalinta-aine.

Eräät nimien oikeinkirjoitusta (kuten „Jumala“, siv. 387, 414, 415, pro jumala) ja moniahkot välimerkkejä koskevat virheet korjannee lukija itse hyväntahtoisesti.

Erisnimien selityksissä on selityksen Tuonen virta itkuvirsilainauksessa käytetty z-kirjaketta, vaikka olisi pitänyt käyttää erityistä ^-merkillä varustettua z-kirjaketta. Syy: puuttui sanottu merkkikirjake.